

Leszek Leszczyński

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

leszek.leszczyński@poczta.umcs.lublin.pl

Grzegorz Maroń

Uniwersytet Rzeszowski

grzegorzmaron@op.pl

Zasady prawa. Ujęcie dogmatyczno-porównawcze

The Principles of Law. A Dogmatic-Comparative Approach

STRESZCZENIE

Przegląd podstawowych zagadnień związanych z prezentacją ujęć zasad prawa z perspektywy szczegółowych nauk prawnych, reprezentujących w zasadzie wszystkie podstawowe gałęzie prawa, pozwala na stwierdzenie, iż kategoria zasad jest nie tylko konstrukcją ponadgałęziową w wymiarze ogólnosystemowym, ale także jest konstrukcją, która wyraźnie zawiera zarówno powtarzające się w poszczególnych gałęziach i dogmatykach prawniczych składniki, jak i elementy odrębne. Te ostatnie nie zawsze zresztą są adekwatne w odniesieniu do podziałów systemu prawa na prawo publiczne i prywatne, materialne i procesowe czy krajowe i międzynarodowe. Dotyczy to tak pojmowania zasad prawa, ich związku z kategorią normatywności, aksjologicznym wymiarem treściowym, odróżnianiem od norm prawnych, jak i wyznaczników „zasadniczości” czy typologii zasad. Ta różnorodność świadczy również o teoretycznoprawnej doniosłości samej konstrukcji, nieprzekładającej się jednak ani na głębsze korzystanie z dokonań teorii prawa przez dogmatyki, ani też na wszechstronne wykorzystanie dokonań dogmatycznych w budowaniu teorii zasad prawa (co nie było przedmiotem niniejszych prac). Doniosłość ta może jednak wpłynąć na ukształtowanie się przekonania o potrzebie takiego „współdziałania”, w wyniku którego komunikacyjne i badawcze zbliżenie między naukami teoretycznymi i dogmatycznymi oraz między różnymi dogmatykami w ramach tzw. integracji wewnętrznej nauk prawnych mogłoby uzyskać mocniejszy wyraz.

Słowa kluczowe: perspektywa teoretyczno-dogmatyczna; pojęcie zasady; normatywność i treść aksjologiczna zasad

I.

Charakterystyka zasad prawa, dokonywana na gruncie tak teorii prawa, jak i szczegółowych nauk prawnych, zdaje się potwierdzać trafność spostrzeżenia

Arystotelesa, że nie można być w budowaniu twierdzeń bardziej dokładnym, niż pozwala natura przedmiotu, z którym mamy do czynienia.

Kategoria „zasad prawa” znana jest nie tylko teorii prawa, ale także wszystkim dogmatykom prawa. Powszechne przeświadczenie w jurysprudencji o ponadprzeciętnej doniosłości zasad prawa nie idzie w parze ani z konsensem teoretycznoprawnym, ani tym bardziej z uzgodnieniem międzydogmatycznym, w ramach którego należałoby nie tylko ustalić istotę zasad prawa w ramach danej gałęzi lub subgałęzi i nanieść te ustalenia na gałęzie pokrewne (należące do tej samej grupy czy działu prawa), ale również uwzględnić, przynajmniej w jakimś zakresie, dorobek teorii prawa w kontekście ogólnosystemowym. Z pewnością na sytuację taką wpływa też postawa teorii prawa, która formułując twierdzenia ogólne, rzadko uwzględnia stan dogmatyki, nie mówiąc już o odnoszeniu swych twierdzeń do jakiejś gałęzi czy ich grupy.

O ile zatem wśród teoretyków i dogmatyków prawa panuje zgoda co do ekstraordynaryjności zasad prawa, o tyle aproksymacja źródeł i przejawów tej ekstraordynaryjności ujawnia nieszablonowość i złożoność tytułowej kategorii. Niemale rozbieżności w przedmiocie pojmowania zasad prawa, znane w teorii prawa, znajdują swoją kontynuację w dogmatykach prawa.

Opracowania zamieszczone w niniejszym tomie reprezentują niemal wszystkie podstawowe szczegółowe nauki prawne, odnosząc tym samym tytułową kategorię zasad prawa do prawie wszystkich podstawowych gałęzi prawa. Stąd obraz powstający po lekturze prac pozwala nie tylko na uwagi porównawcze, wypracowane w ujęciu dogmatycznym, ale i na pewne uogólnienia, które pozwolą na zaznaczenie niezbędnych do takiego uogólnienia wątków teoretycznoprawnych.

II.

Przedstawiciele dogmatyki dość zgodnie sygnalizują rozbieżności co do kryteriów wyróżniania zasad prawa z ogółu norm prawnych. Wyznaczniki „zasadniczości” norm mają w większości ujęć charakter otwarty, a jednocześnie nieostry (E. Lis, M. Stefaniuk, W. Perdeus, M. Szymańska, D. Karczmarzka, J. Janowski¹), co może wpływać na konkluzywność poszczególnych ujęć. Niektóre właściwości przypisywane zasadom prawa, mimo powszechnego przekonania o ich „zasadniczości”, a więc „nadzwyczajności”, nierzadko stają się też udziałem, choć w mniejszym nasileniu, również norm zwykłych (niekiedy nazywanych wprost za R. Dworkinem regułami prawnymi).

Niejednolitość *differentia specifica* łączonej z zasadami prawa jako rodzajem norm prawnych skutkuje tym, że kwestią sporną w poszczególnych dogmatykach

¹ Podane w nawiasach nazwiska autorów wiążą się z autorstwem lub współautorstwem opublikowanego w niniejszym zbiorze opracowania ujmującego problematykę zasad prawa z perspektywy reprezentowanej przez tego autora dogmatyki prawniczej.

prawa pozostaje katalog zasad prawa właściwych dla danej gałęzi. Posiadają one zresztą do pewnego stopnia „autorski” wymiar, jakkolwiek zwykle wśród dogmatyków istnieje konsensus w przedmiocie pewnej grupy zasad niespornych. W niektórych dogmatykach ma miejsce wewnętrzna dychotomiczna kategoryzacja zasad na zasady „podstawowe” („fundamentalne”) czy „ogólne” i na zasady pozostałe, co z kolei suponuje niekiedy pytanie, czy te pozostałe są zasadami czy jednak normami zwykłymi (E. Lis, M. Stefaniuk, D. Karczmarzka, M. Szymańska, A. Kristková i P. Kandalec).

Część autorów reprezentujących szczegółowe nauki prawne podkreśla „dynamizm” zasad prawa (ich kształtowania się w ramach gałęzi, ale też wyodrębniania doktrynalnego), który nie pozwala postrzegać zbioru zasad partykularnej dogmatyki w ścisłych kategoriach *numerus clausus*. Ewolucji podlega – obok samego katalogu zasad prawa – również ich treść. Dokonuje się ona pod wpływem takich wydarzeń czy procesów bądź zjawisk, jak transformacja społeczno-polityczno-ekonomiczna po 1989 r., akcesja Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej, postęp technologiczny, zmiany w poglądach doktryny i orzecznictwa ale też (co jest zagadnieniem najmocniej powiązaniem z istotą zasad prawa) pod wpływem przeobrażeń w dziedzinie aksjologii (E. Kosieradzka i M. Zdyb, K. Kopaczyńska-Pieczniak, K. Stefaniuk, J. Mojak, M. Budyn-Kulik i M. Kulik, M. Szymańska, J. Janowski, A. Kristková i P. Kandalec) czy rozwoju technologicznego (J. Janowski).

Odmienne postrzeganie tej samej zasady prawa jest zauważalne nie tylko w aspekcie ewolucyjno-chronologicznym, ale także w kontekście korelacji różnych porządków prawnych. Tytułem egzemplifikacji można wskazać praktykę innego rozumienia zasady pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej przez Trybunał Sprawiedliwości UE i krajowe sądy konstytucyjne. Dywergencje odnoszą się przy tym tak do interpretacji tej zasady (jej konotacji i denotacji), jak i do jej podstaw walidacyjnych (E. Całka).

Zasady prawa – oprócz tego, że same ulegają przeobrażeniom – zarazem stanowią umocowanie dla dynamicznej czy ewolucyjnej wykładni prawa w ramach danej gałęzi prawa. Ich niedookreśloność treściowa, usuwana lub ograniczana najczęściej w drodze wykładni systemowo-aksjologicznej (M. Stefaniuk) czy celowościowej (E. Całka), czyni z nich źródło dyskrecjonalności legislacyjnej i sędziowskiej (E. Lis), towarzyszącej prawotwórczemu rozwijaniu zasad prawa oraz ich stosowaniu w praktyce jurysdykcyjnej.

Najczęściej jako funkcję zasad prawa reprezentanci poszczególnych dogmatyk prawnych wskazują aksjologiczne ukierunkowywanie procesów tworzenia, interpretacji i stosowania prawa. Rzadziej zwracano uwagę na partycypację zasad w usuwaniu luk prawnych czy na ich funkcję integrującą, polegającą na gwarantowaniu treściowo-celowościowo-funkcjonalnej oraz aksjologicznej spójności systemu prawnego. Dogmatycy prawa generalnie sceptycznie odnoszą się do

możliwości pełnienia przez zasadę prawa roli samoistnej podstawy normatywnej decyzji stosowania prawa (K. Stefaniuk, J. Bodio i W. Graliński, O. Marcewicz i E. Streit-Browarna). Niektórzy autorzy dopuszczają wprowadzenie takiej możliwości, ale zastrzegają, iż dotyczy to rzadkich przypadków. Częściej w ich ocenie zasady prawa współtworzą wraz z innymi przepisami prawnymi normatywną podstawę decyzji stosowania prawa (K. Kopaczyńska-Pieczniak, E. Kruk).

Powszechnemu eksponowaniu aksjologicznego wymiaru zasad prawa towarzyszy niekiedy sytuowanie zasady prawa w pozycji łącznika pomiędzy prawem obowiązującym a moralnością czy prawem naturalnym (E. Lis, E. Kosieradzka i M. Zdyb, J. Mojak, K. Kopaczyńska-Pieczniak, M. Grzeszczuk, J. Janowski, D. Karczmarska, M. Szymańska). Jak się zatem wydaje, dogmatyki prawnicze prezentują postawę odrębną od teoretycznoprawnej. W zasadach poszczególnych dogmatyk prawa bowiem przejawia się konwergencja aksjologii systemowej i pozasystemowej, podczas gdy w teorii prawa aksjologię pozasystemową zwykle się w większym stopniu łączy z generalnymi klauzulami odsyłającymi niż z zasadami prawa, jakkolwiek i teoria prawa zna zjawisko tzw. brzegu aksjologicznego.

Można zaobserwować dość dużą zgodność w ramach poszczególnych dyscyplin szczegółowych w przedmiocie legitymizacji zasad prawa. Najczęściej wymienia się ich literalne wysłowienie w przepisach prawa jako źródło obowiązywania zasad, niemniej za takie źródło uznaje się też ich inferencyjne wyprowadzenie z innych norm, indukcyjne uogólnienie czy syntezę grupy przepisów prawnych. Niekiedy jednak wnioski prawnicze (K. Stefaniuk) czy prawniczą indukcję (K. Kopaczyńska-Pieczniak) przedstawia się jako dominujące walidacyjne umocowanie zasad prawa w systemie prawnym. Dość często w kontekście legitymizacji zasad prawa jest przywoływana rola praktyki prawniczej, zwłaszcza w postaci orzecznictwa sądowego oraz nauki prawa (E. Kosieradzka i M. Zdyb, M. Szymańska, O. Marcewicz i E. Streit-Browarna, E. Calka), która bywa łączona z prawem zwyczajowym (M. Stefaniuk). Reprezentanci kilku dyscyplin szczegółowych zastrzegają w tym kontekście, że ustalenia doktryny prawniczej i judykatury nie mogą mieć charakteru samoistnego dla normatywnego bytu zasad prawa. Należy odróżnić bowiem ich rolę w identyfikowaniu pewnych norm jako zasad od konstytuowania samych norm, co jest kompetencją prawodawcy (K. Stefaniuk, J. Bodio i W. Graliński, K. Kopaczyńska-Pieczniak). Zarazem zwrócono uwagę, iż wyróżnianie zasad prawa spośród ogółu norm, jakkolwiek zamierzane pewną dozą subiektywizmu ocen, nie może być procesem arbitralnym (K. Stefaniuk).

III.

W poszczególnych dogmatykach, podobnie jak w teorii prawa, nie ma zgody co do statutu ontycznego zasad prawa. Wydaje się jednak przeważać sprowa-

dzanie zasad prawa do obowiązujących norm prawnych (M. Stefaniuk, E. Kosieradzka i M. Zdyb, W. Perdeus, K. Kopaczyńska-Pieczniak, M. Budyn-Kulik i M. Kulik, E. Kruk, D. Karczmarska, M. Grzeszczuk, O. Marcewicz i E. Streit-Browarna, J. Janowski). Sama normatywność zasad prawa jest przy tym nie zawsze rozumiana w sposób „klasyczny” (norma jako wzorzec nakazanego, zakazanego bądź dozwolonego zachowania), ponieważ jest też ujmowana jako powinność urzeczywistniania bądź ochrony pewnych wartości (M. Stefaniuk, M. Budyn-Kulik i M. Kulik). Niekiedy powinność realizacji czy protekcji wartości ujmuje się w charakterze optymalizacyjnego nakazu, co nawiązuje do koncepcji zasad prawa autorstwa Roberta Alexy’ego. Optymalizacyjność ta jednak, jeśli w ogóle antycypowana, jest odnoszona do niektórych zasad prawa, a nie do całej ich kategorii (D. Karczmarska).

Najbardziej sceptycznie do normatywnego wymiaru zasad prawa podchodzi cywilistyka. W jej ramach zasada prawa to podstawowe założenia i idee przewodnie wskazujące cele i wartości, a nie normy prawne (J. Mojak). Opisowe, a nie normatywne, ujmowanie zasad prawa dominuje też w dogmatyce procedury cywilnej (J. Bodio i W. Graliński). Złożoną naturę zasad prawa przyjęto natomiast w gałęzi prawa handlowego, gdzie dostrzega się w nich jednocześnie wymiar normatywny i aksjologiczny (K. Kopaczyńska-Pieczniak). Rozumienie zasady prawa jako normy prawnej, a zarazem jako wartości, do pewnego stopnia nawiązuje tu do teoretyczno-prawnej koncepcji zasad prawa – autorstwa M. Kordeli – jako normatywnej postaci wartości (choć nie wydaje się być z tą koncepcją tożsame). W cywilistyce klasycznej podkreśla się też (K. Stefaniuk), iż różne pojmowanie natury zasad prawa nie przekłada się w ramach ujęć nauki prawa cywilnego (co nie pokrywa się z ustaleniami teorii prawa oraz innych dogmatyk prawnych) na postrzeganie ich istotnej roli w procesie tworzenia i stosowania prawa.

Do ustalenia statusu ontycznego zasad prawa przywiązuje się natomiast dużą wagę w nauce prawa pracy (W. Perdeus), powstałej w dużej części na gruncie prawa cywilnego. Akceptacji normatywnego pojmowania zasad prawa towarzyszy tu jednak sceptycyzm wobec koncepcji zasad rozumianych opisowo i postulatycznie. Z kolei na koincydencję odnośnie do dyrektywalnego i aksjologicznego wymiaru zasad prawa zwraca się uwagę w prawie karnym procesowym (D. Karczmarska).

IV.

Reprezentanci dogmatyk prawnych w sposób niejednorodny postrzegają oddziaływanie dorobku myśli teoretyczno-prawnej w przedmiocie zasad prawa na reprezentowaną przez nich dyscyplinę badawczą. Pewną autonomiczność przejawia pod tym względem ponownie cywilistyka, gdzie rzadko jest podejmowana głębsza refleksja teoretyczna w odniesieniu do zasad prawa, bowiem dogmatyka prawa cywilnego jedynie w sposób wtórny i selektywny odwołuje się w tym za-

kresie do ustaleń teoretyków prawa (K. Stefaniuk, J. Mojak). Taką samą diagnozę stawia się na gruncie doktryny prawa postępowania cywilnego, w ramach której nauka o wiele częściej zajmuje się treścią partykularnych zasad prawa niż samym pojęciem zasad i ich rolą w porządku prawnym (J. Bodio i W. Graliński, O. Marcewicz i E. Streit-Browarna). Brak szerszego nawiązania do spuścizny teoretyczno-prawnej w kontekście zasad prawa znamionuje także naukę prawa Unii Europejskiej (E. Całka).

Częściej jednak można dostrzec obecność ustaleń teorii prawa na gruncie dogmatyk, jakkolwiek ocena skali i charakteru czynienia użytku z koncepcji teoretyczno-prawnych jest zróżnicowana. Fakt sięgania do zdobyczy teorii i filozofii prawa, także tej światowej, da się stwierdzić w odniesieniu do polskich konstytucjonalistów, gdzie przyjmuje się zazwyczaj konkretną teoretyczną koncepcję zasad prawa. Wypracowane przez teoretyków prawa kryteria zasadniczości norm nieczęsto są konsekwentnie przez konstytucjonalistów przyjmowane, a przynajmniej ujawniane i uzasadniane. Niektóre zagadnienia, np. relacja zasady prawa i klauzuli generalnej oraz normy programowej, to kwestie, które w nauce prawa konstytucyjnego pozostawia się analizie w ramach teorii prawa. Jeśli konstytucjonalisci odwołują się bezpośrednio do dorobku teoretyków prawa, to zwykle czynią to w odniesieniu do rodzimych teoretyków prawa (M. Stefaniuk). Zasadniczo zgodne jest natomiast rozumienie zasad prawa w teorii prawa i dogmatyce prawa administracyjnego (E. Kosieradzka i M. Zdyb).

Sięganie do stanowiska teorii prawa w przedmiocie zasad prawa nie przeczy poddawaniu koncepcji teoretyczno-prawnych krytyce w ramach poszczególnych dogmatyk prawa, w szczególności adekwatności czy przystawalności partykularnych koncepcji do utrwalonego na gruncie tych dogmatyk rozumienia zasad prawa (M. Stefaniuk, W. Perdeus).

Na podstawie skali odniesień dogmatyków prawa do prac teoretyków prawa można skonstatować, że dorobek teorii prawa w przedmiocie zasad prawa w podstawowym wymiarze jest znany reprezentantom szczegółowych nauk prawnych. Znajomość ta dotyczy zarówno spuścizny krajowej, jak i ogólnoświatowej teorii i filozofii prawa. Oprócz będących poniekąd „klasyką” w rodzimej teorii prac autorstwa J. Wróblewskiego oraz S. Wronkowskiej, M. Zielińskiego i Z. Ziemińskiego, przedstawiciele dogmatyk odwołują się także do nowszych monografii z zakresu polskiej teorii prawa poświęconych zasadom prawa, mianowicie opracowań M. Kordeli, S. Tkacza czy G. Maronia (do prac J. Wróblewskiego² odwołał się autorzy siedmiu opracowań, do prac szkoły poznańskiej³ – autorzy dzie-

² Dotyczy to pracy J. Wróblewskiego, *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1965, z. 42, ale też innej pracy tego autora: *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959.

³ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

więciu prac, do monografii M. Kordeli⁴ nawiązali autorzy ośmiu opracowań, a do prac S. Tkacza⁵ i G. Maronia⁶ – czterech).

Niewiele mniejszą liczbę odniesień w poszczególnych opracowaniach da się stwierdzić w stosunku do koncepcji R. Dworkina⁷ (w siedmiu opracowaniach) i R. Alexy'ego⁸ (w dziewięciu pracach) czy do omawiającego te koncepcje artykułu T. Gizberta-Studnickiego⁹ (w siedmiu opracowaniach). W dyskursie rodzimych dogmatyków nie pojawia się natomiast nawiązanie do innych niż autorstwa R. Dworkina i R. Alexy'ego „obcych” koncepcji zasad prawa. W szczególności żaden z reprezentantów szczegółowych nauk prawnych nie wspomniał o często analizowanych w ramach teorii prawa koncepcjach zasad prawa w ujęciu np. M. Atienzy i J.R. Manero¹⁰ czy H. Avila¹¹.

Najczęściej sięganie w szczegółowych naukach prawnych do teorii zasad prawa ma charakter sprawozdawczy czy egzemplifikacyjny. Próbę zaadaptowania koncepcji Dworkina i Alexy'ego podjęto w nauce prawa karnego (E. Kruk, D. Karczmarska), gdzie wyróżniono zasady – dyrektywy i zasady – reguły, co z kolei spotkało się z krytyką niektórych rodzimych teoretyków prawa. Polska karnistyka nie tyle jednak recypowała w całości założenia tych koncepcji, co poczyniła użytek z niektórych tez ich teorii. I tak np. o ile dla obu tych autorów gradacyjność spełnienia czy optymalizacyjność zasad prawa jest ich cechą konstytutywną, przesądzając o logiczności dychotomicznego podziału norm prawnych, o tyle w nauce prawa karnego procesowego optymalizacyjność złączono tylko z jedną z dwóch kategorii zasad prawa („zasada – dyrektywa” w przeciwieństwie do relacji „zasady – reguły”). Teoria Dworkina i Alexy'ego posłużyła zatem do ustaleń typologicznych, a nie konceptualnych.

W podobnym kierunku teorię tę wykorzystano w nauce postępowania administracyjnego, gdzie przyjęto, że część zasad tej gałęzi prawa odpowiada charakterystyce zasad, a pozostała część – konstrukcji reguł w ujęciu Dworkina (M. Grzeszczuk). Niniejszy kierunek „udomowienia” obcych teorii zasad prawa w rodzimej dogmatyce współgra ze stanowiskiem tych polskich teoretyków prawa, którzy postrzegają koncepcję obu tych autorów nie jako niewzruszalny

⁴ Dotyczy to pracy M. Kordeli, *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.

⁵ Por. S. Tkacz, *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (od dogmatyki do teorii)*, Toruń 2014.

⁶ Głównie dotyczy to pracy G. Maronia, *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykladni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011.

⁷ Por. R. Dworkin, *Law's Empire*, London 1990, ale też prace: *The Model of Rules*, „University of Chicago Law Review” 1967, Vol. 35, No. 1; *Taking Rights Seriously*, Cambridge 1977.

⁸ Por. R. Alexy, *On the Structure of Legal Principles*, „Ratio Iuris” 2000, No. 3; *idem*, *Theory of Constitutional Rights*, Oxford 2002.

⁹ Por. T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 3.

¹⁰ Na przykład pracy M. Atienza, J.R. Manero, *A Theory of Legal Sentences*, Dordrecht 1998.

¹¹ Na przykład pracy H. Avila, *Theory of Legal Principles*, Dordrecht 2007.

i w pełni uniwersalny dogmat pojmowania wszystkich zasad prawa, lecz wartościowe źródło inspiracji. Dogmatyka prawa karnego, tak jak rodzima teoria prawa, zapożyczyła koncepcję Dworkina i Alexy'ego w sposób selektywny, tj. przypisując w polskim porządku prawnym operacjonalizacyjność jedynie niektórych założeń tej koncepcji.

W dogmatykach prawa wyraźnie ujawnia się oddziaływanie teorii Dworkina i Alexy'ego na przyjęty sposób rozstrzygania kolizji zasad prawa. Reprezentanci poszczególnych nauk prawnych wskazali, iż kolizję taką rozstrzyga się *in concreto*, z zachowaniem wymogu proporcjonalności (M. Budyn-Kulik i M. Kulik, J. Bodio i W. Graliński, K. Kopaczyńska-Pieczniak, A. Kristková i P. Kandalec, E. Całka). Przedstawiciele nauki prawa handlowego i karnego operują wprost terminem „wyważanie” zasad, a przedstawiciele procedury cywilnej sięgają do pojęcia „wagi” zasad. Na rolę zasady proporcjonalności wskazano także w nauce prawa Unii Europejskiej. Na gruncie prawa karnego, procedury karnej, procedury cywilnej i prawa konstytucyjnego *expressis verbis* przywołano koncepcję Alexy'ego i/lub Dworkina. Za charakterystyczne należy uznać stanowisko zaprezentowane w nauce prawa handlowego, iż kolizja zasad prawa ma najczęściej charakter pozorny, a relacje między zasadami polegają na wzajemnym przenikaniu się i uzupełnianiu, a nie konkurowaniu. Podobną tezę o komplementarności, a nie sprzeczności zasad prawa wyartykułowano w czeskiej dogmatyce prawa procedury karnej.

Przedstawiciele większości dogmatyk prawa w przypadku kolizji zasady prawa z normą zwykłą (reguła prawna) przyznają – przy jednakowej mocy prawnej obu norm – pierwszeństwo normie zwykłej, najczęściej sięgając do reguły kolizyjnej *lex specialis derogat legi generali* (M. Stefaniuk, E. Kosieradzka i M. Zdyb, D. Karczmarska, M. Grzeszczuk, M. Budyn-Kulik i M. Kulik). Stanowisko takie stanowi odejście od tezy J. Wróblewskiego, w myśl której w sytuacji konfliktu na linii zasada prawa – norma zwykła należy tak ustalić znaczenie tej drugiej normy, aby nie była sprzeczna z zasadą. Niniejsza teza znalazła swój wyraz jedynie w opracowaniu dotyczącym dogmatyki procedury cywilnej (J. Bodio i W. Graliński). Pierwszeństwo reguły przed zasadą nawiązuje do poglądów wyrażanych we współczesnej rodzimej teoretyczno-prawnej literaturze przedmiotu.

V.

W wielu dyscyplinach szczegółowych wykształcono własne typologie zasad prawa, niekiedy tożsame z tymi znanymi teorii prawa (E. Lis, E. Całka, E. Kosieradzka i M. Zdyb, J. Mojak, E. Kruk, J. Bodio i W. Graliński, M. Grzeszczuk, M. Budyn-Kulik i M. Kulik). Często jednak dogmatyka sięga do podziałów ugruntowanych czy wyartykułowanych na polu teorii prawa, zwłaszcza do kategoryzacji na zasady dyrektywne i opisowe (M. Stefaniuk, W. Perdeus, K. Ko-

paczyńska-Pieczniak, E. Kruk, J. Bodio i W. Graliński, M. Grzeszczuk), rzadziej na zasady normy prawa i zasady postulatory systemu prawa (W. Perdeus, E. Kruk, M. Grzeszczuk). Ustalenia teoretyków prawa w przedmiocie typologii zasad prawa czasami spotykają się z krytyczną oceną dogmatyków, np. sceptycyzm wobec zasad opisowych w nauce prawa pracy czy konwergencja, a nie opozycyjność, opisowego i dyrektywalnego wymiaru zasad prawa w nauce prawa postępowania administracyjnego. Często czynione typologie zasad prawa obrazują różnorodność tej kategorii prawnej, co świadczy o wielości pojęć łączonych z jednym terminem (podziały typologizacyjne w zasadzie są wówczas założeniami konceptualnymi).

Słabo zauważalna jest interdogmatyczność ustaleń w przedmiocie zasad prawa. Jediną dogmatyką, do której dorobku w kontekście tytułowego zagadnienia sięgają reprezentanci innych dogmatyk – i to w ograniczonym wymiarze – jest prawo konstytucyjne. Partykularna dogmatyka w większym stopniu inspiruje teorię prawa niż inną dogmatykę. Przykładowo poza karnistyką, w przeciwieństwie do teorii prawa, nie jest znana, a przynajmniej przywoływana, typologia zasad prawa w ujęciu reprezentującego procedurę karną M. Cieślaka¹², pomimo możliwości ich zaadaptowania na gruncie innych szczegółowych nauk prawnych.

Częściej natomiast można zaobserwować prawidłowość, że konstytucyjna zasada prawa jest jednocześnie traktowana jako zasada innej gałęzi prawa. W niektórych dogmatykach wśród zasad danej gałęzi prawa wyróżnia się zasady konstytucyjne i określa je mianem zasad „ogólnoprawnych” czy „ogólnosystemowych” (E. Kosieradzka i M. Zdyb, M. Budyn-Kulik i M. Kulik, D. Karczmarska, M. Grzeszczuk, O. Marcewicz i E. Streit-Browarna, J. Bodio i W. Graliński, K. Kopaczyńska-Pieczniak), ewentualnie przyjmuje się – co już bardziej oczywiste – że zasady partykularnej dogmatyki mają swoje umocowanie w zasadach konstytucyjnych (A. Kristková i P. Kandalec). Relatywnie rzadko zasada innej niż prawo konstytucyjne dogmatyki prawa uchodzi za zasadę w jeszcze innej dogmatyce, ale np. zasada wolności działalności gospodarczej występuje jako zasada prawa handlowego i prawa publicznego gospodarczego czy też zauważa się silny związek zasad prawa handlowego i cywilnego (K. Kopaczyńska-Pieczniak). Zachodzi również i taka sytuacja, gdy jedna norma na gruncie dwóch różnych dogmatyk jest niejednocie kwalifikowana, np. normę konstytucyjną niemającą zasadniczego charakteru w prawie konstytucyjnym jednocześnie traktuje się jako zasadę prawa cywilnego czy karnego (M. Stefaniuk).

¹² Por. M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984.

VI.

Powyżej przedstawiony przegląd podstawowych zagadnień związanych z prezentacją ujęć zasad prawa z perspektywy szczegółowych nauk prawnych, reprezentujących w zasadzie wszystkie podstawowe gałęzie prawa, pozwala na stwierdzenie, iż kategoria zasad jest nie tylko konstrukcją ponadgałęziową w wymiarze ogólnosystemowym, ale także konstrukcją, która wyraźnie zawiera zarówno powtarzające się w poszczególnych gałęziach i dogmatykach prawniczych składniki, jak i elementy odrębne. Te ostatnie nie zawsze zresztą są adekwatne w odniesieniu do podziałów systemu prawa na prawo publiczne i prywatne, materialne i procesowe czy krajowe i międzynarodowe. Dotyczy to pojmowania zasad prawa, ich związku z kategorią normatywności, aksjologicznym wymiarem treściowym, odróżnianiem od zwykłych norm prawnych, wyznaczników „zasadniczości” czy typologii zasad.

Ta różnorodność świadczy ponadto o teoretycznoprawnej doniosłości samej konstrukcji, nieprzekładającej się jednak ani na głębsze korzystanie z dokonań teorii prawa przez dogmatyki, ani na wszechstronne wykorzystanie dokonań dogmatycznych w budowaniu teorii zasad prawa (co nie było przedmiotem niniejszych prac). Doniosłość ta może jednak wpłynąć na ukształtowanie się przekonania o potrzebie takiego „współdziałania”, w wyniku którego komunikacyjne i badawcze zbliżenie między naukami teoretycznymi i dogmatycznymi, a także między różnymi dogmatykami w ramach tzw. integracji wewnętrznej nauk prawnych, mogłoby uzyskać mocniejszy wyraz. Jeśli zbiór powyższych prac przynajmniej po części się temu przysłuży, podstawowy cel skonstruowania takiego programu badawczego oraz przygotowania niniejszej publikacji zostanie osiągnięty.

BIBLIOGRAFIA

- Alexy R., *On the Structure of Legal Principles*, “Ratio Iuris” 2000, No. 3.
Alexy R., *Theory of Constitutional Rights*, Oxford 2002.
Atienza M., Manero J.R., *A Theory of Legal Sentences*, Dordrecht 1998.
Avila H., *Theory of Legal Principles*, Dordrecht 2007.
Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984.
Dworkin R., *Law's Empire*, London 1990.
Dworkin R., *Taking Rights Seriously*, Cambridge 1977.
Dworkin R., *The Model of Rules*, “University of Chicago Law Review” 1967, Vol. 35, No. 1.
Gizbert-Studnicki T., *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 3.
Kordela M., *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.
Maroń G., *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011.
Tkacz S., *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (od dogmatyki do teorii)*, Toruń 2014.

Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

Wróblewski J., *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1965, z. 42.

Wróblewski J., *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959.

SUMMARY

A review of basic problems, connected with the presentations of the principles of law from the perspective of the dogmatic legal sciences, representing all basic legal branches allows to make an argument that the principles are not only the all-systemic structure but also they have both universal and particular features. The particularities are not always connected with divisions of the legal system on the public vs. private law, substantial vs. procedural law or state vs. international law. The specific proprieties deal with the concept of the principle, its normativity and axiological substantial content, distinction from the legal rules, as well as with the factors of “principality” of principles and their typology. That creates the theoretical significance of the category of principle of law, which, however, does not automatically make transmission of theoretical theses to the dogmatic disciplines and vice versa. That significance may built, on the other hand, the stronger conviction on the need of such cooperation, bringing the communicative and research ties within the so-called internal integration of legal sciences.

Keywords: dogmatic and comparative perspective; concept of principle; normativity and axiological content